

Рекреаційні ресурси регіону як один з основних чинників формування й розвитку територіально-рекреаційного комплексу прикордонної адміністративної області та їх класифікація

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк
e-mail: mazuretsroman@ukr.net

Анотація. Наведено і проаналізовано класифікацію чинників функціонування й розвитку територіально-рекреаційного комплексу регіону. Класифіковано рекреаційні ресурси, необхідні для формування територіально-рекреаційного комплексу адміністративної області. Виокремлено й проаналізовано роль прикордонного розташування регіону як важливого чинника розвитку його територіально-рекреаційного комплексу.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, чинники, територіально-рекреаційний комплекс, прикордоння.

Стрімкий соціально-економічний розвиток суспільства, розширення міжнародних наукових і ділових контактів, підвищення життєвих стандартів й потреба у збільшенні часу для відпочинку людей, зростання оздоровчих, культурно-пізнавальних та інших потреб населення, а також значні рекреаційні ресурси у різних регіонах України ставлять перед вченими завдання наукового обґрунтування рекреаційної діяльності. Територіальна диференціація рекреаційної сфери є необхідною умовою взаємодії окремих складових, що призводить до формування територіальних рекреаційних комплексів (ТРК) різних таксономічних рівнів. Формування й розвиток рекреаційних комплексів різних адміністративних регіонів нашої держави не відбувається хаотично. Ці процеси проходять за наявності і взаємодії конкретного набору чинників. Нерівномірність забезпечення територій різними видами рекреаційних ресурсів, відмінності в природних та економічних умовах територій, різноманітність розміщених на них рекреаційних установ та об'єктів накладають певний відбиток на розміри, спеціалізацію, галузеву структуру й інтенсивність розвитку територіально-рекреаційного комплексу. Усі ці чинники необхідно враховувати при аналізі територіально-рекреаційних комплексів адміністративної області чи здійсненні їх виробничої типізації, що неможливо без наявності чіткої класифікації згаданих факторів.

Чинники розміщення продуктивних сил і формування територіально-господарських комплексів різноманітного спрямування їх територіальна організація (за визначенням професора М. Д. Пістуна) це «сукупність територіальних нерівноцінних умов і ресурсів..., що визначають оптимальну (раціональну з точки зору певних критеріїв і поставленої мети) локацію об'єкта» [8, с. 88]. Їх науковець пропонує поділяти на природно-географічні та суспільно-географічні. Такий же підхід використовуватимемо й ми, характеризуючи чинники формування й функціонування територіально-рекреаційного комплексу прикордонної адміністративної області.

До першої групи відносимо власне природні, в тому числі екологічні, тобто «тіла й сили природи, які істотні для життєдіяльності людини, але безпосередньо не використовуються у суспільному виробництві» [9, с. 216], до другої, погоджуючись із П. О. Масляком, – соціально-демографічні та економічні [6, с. 74]. Цей дослідник вважає, що до суспільно-географічних чинників функціонування територіально-рекреаційного комплексу належать також культурно-історичні, розуміючи при цьому наявність, кількість та якісні характеристики культурно-історичних пам'яток на певній території. Ми ж дотримуємося думки, що пам'ятки історії, культури, мистецтва й архітектури правомірніше відносити до ресурсів організації діяльності ТРК. Тобто уся сукупність ресурсів та чинників, необхідних для забезпечення ефективного функціонування територіального рекреаційного комплексу, може бути охарактеризована наступним чином:

- природні – кількісні запаси і якісний склад природних ресурсів, умови їх експлуатації й використання. Найважливішими серед них є рельєф, геологічна будова, котра визначає рівень сейсмічності тієї чи іншої території, клімат, стан внутрішніх вод, рослинного й тваринного світу, ґрунтового покриву тощо. Необхідність забезпечення достатньо комфортних умов задоволення рекреаційних потреб населення вимагає також врахування інтенсивності природних і антропогенних процесів, які відбуваються на тій чи іншій території. Адже на розвиток і перспективи рекреації й туризму можуть суттєво впливати частота стихійних явищ, рівень забрудненості промисловими відходами, поширення небезпечних хвороб, стан забезпеченості питною водою і таке інше. Як зауважують деякі дослідники, «комплексний характер рекреаційної діяльності і велике різноманіття її зв'язків з природними умовами зумовлює доцільність розглядати в якості природних рекреаційних

ресурсів лише територіальні співвідношення природних компонентів. При вивченні природних геосистем з метою їх рекреаційного використання серед них виділяють тільки ті, які мають сприятливі для рекреації властивості. Це і є природні рекреаційні умови» [2, с. 264].

- соціально-демографічні – забезпеченість виробництва трудовими ресурсами, стан і рівень розвитку соціальної інфраструктури. Для розвитку рекреації й туризму на певній території важливо, що соціальні умови визначають співвідношення між класами стосовно їх матеріальної забезпеченості, між часткою економічно активного населення та кількістю безробітних. Велике значення мають також урбанізація, рівень злочинності, релігійний склад населення, освіченість, стан захворюваності на різні небезпечні хвороби тощо;
- економічні – суспільно-географічне положення, вартість капіталовкладень, розвиток рекреаційно-туристичної (виробничої) інфраструктури, виробничі зв'язки, транспорт і зв'язок, інвестиційна привабливість території, рівень впровадження інноваційних технологій.

Ми вважаємо такий підхід найбільш виваженим, адже те, що для одного регіону є лише чинником успішної організації різноманітних видів рекреації та туризму, для іншого буде необхідним ресурсом, який безпосередньо визначає спеціалізацію рекреаційної діяльності. Прикладом подібного співвідношення може бути клімат. Якщо для курортних зон, особливо тих, що спеціалізуються на лікуванні легеневих хвороб, туберкульозу та інших подібних недуг, клімат є одним із найважливіших ресурсів рекреаційної діяльності, то для такого регіону як, наприклад, Волинь це тільки чинник, адже край приваблює рекреантів і туристів іншими особливостями. Різні типи чинників, хоч і не використовуються безпосередньо у виробництві, однак здатні полегшувати або ускладнювати функціонування територіально-виробничих комплексів різноманітної спеціалізації, в тому числі й територіально-рекреаційних комплексів.

Також ми пропонуємо в групі економічних чинників виокремити фактор прикордоння як важливої складової суспільно-географічного положення. Адже прикордонне розташування адміністративної області й інтенсифікація міждержавних відносин на регіональному рівні дозволяє розвивати територіально-рекреаційний комплекс адміністративної області з ознаками транскордонності. Умовами, які дозволяють виокремлювати такий ТРК, є: прикордонне розташування регіону, формування міждержавних природоохоронних територій з єдиним режимом функціонування; спільне використання об'єктів безпосередньо рекреаційної та супутньої інфраструктури; формування транскордонних туристичних маршрутів тощо. Транскордонність ТРК, таким чином, дозволяє розвивати комплекс будь-якої спеціалізації, однак ефективність його функціонування буде набагато вищою. Яскравим прикладом у цьому сенсі може слугувати досвід діяльності євро регіонів у різних сферах господарського та соціально-політичного життя, в т. ч. і у сфері рекреації та туризму. Тому прикордонне розташування часто безпосередньо впливає на освоєння рекреаційних ресурсів територій адміністративних областей.

Оскільки одні з найважливіших складових та визначальних чинників формування й функціонування територіально-рекреаційного комплексу адміністративної області є рекреаційні ресурси (за різними авторами туристські або ж туристичні) здійснено їх аналіз. Зауважимо, що «Туристський термінологічний словник» подає наступне трактування поняття: «Ресурси туристські – природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, з об'єктами туристичного показу включно, а також інші об'єкти, здатні задовольнити духовні потреби туристів, сприяти відновленню та розвитку їх фізичних сил... Природні та антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, артефакти, які мають комфортні властивості й споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку й оздоровлення певного контингенту людей...» [10, с. 446–447].

Саме кількість, специфіка, якість та особливості територіального розміщення рекреаційних ресурсів визначають способи й форми їх використання у конкретному територіально-рекреаційному комплексі. Класична парадигма рекреаційної географії спиралася на визнання визначальної важливості ресурсів (передусім природно-рекреаційних) для організації й розвитку рекреаційної діяльності на певній території. Характер цих ресурсів, їх поєднання з культурно-історичними (з обов'язковим урахуванням матеріально-технічної та інфраструктурної забезпеченості території) визначають рівень і масштаби конкретного територіально-рекреаційного комплексу, його спеціалізацію, привабливість певних територій з точки зору перспектив удосконалення рекреаційної діяльності, оскільки впливає на формування попиту.

Водночас, такі фахівці в галузі рекреаційної географії й туризмології, як В. Бабарицька, О. Любіцева, П. Шищенко переконані, що «перехід від етапу ресурсно детермінованого у формуванні ТРС до етапу цільового, орієнтованого на створення попиту на туристсько-рекреаційні послуги, коли створення ТРС визначається ефективністю їх функціонування на основі мінімізації витрат (за рахунок низької вартості землі, гнучкої податкової та туристичної політики, політики у валютно-фінансовій сфері тощо) потребує переорієнтації методичного апарату географії туризму і відповідного переосмислення існуючих реалій та світового досвіду...», що «на сучасному етапі розвитку географія туризму повинна спиратися на діючі економічні закони та ринкові механізми у формуванні ТРС. Провідною парадигмою стає економічна ефективність функціонування ТРС, яка визначається попитом-пропозицією, або ціною туристичного продукту. На ціну впливає багато чинників – це й рівень

життя населення, засоби отримання прибутку, структура витрат, структура населення (від статево-вікової до соціальної), інфраструктурне забезпечення території з відповідними цінами на основні та додаткові послуги в туризмі та багато інших. Таким чином, методичний апарат географії туризму насамперед повинен бути переорієнтований на оцінку території для ефективного розвитку туризму і забезпечення його суспільної функції» [13, с. 344].

Територіально-господарська підсистема рекреаційно-туристичної індустрії розвивається на основі наявних ресурсів, які уже використовуються безпосередньо у туристично-рекреаційній діяльності, так і тих, котрі можуть бути задіяні за певних умов і можливостей розвитку соціально-господарського комплексу того чи іншого регіону, який є водночас ресурсом розвитку рекреації та туризму на конкретній території і чинником територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності. Різноманітність і різномірність рекреаційно-туристичних ресурсів висуває на перший план необхідність і важливість їх класифікації. О. О. Любіцева, наприклад, пропонує такі основні класифікаційні підходи: «1) сутнісний (за предметною сутністю ресурсу); 2) діяльнісний (за характером використання в туризмі); 3) атрактивний (мірою та формою залучення до туристичної діяльності); 4) ціннісний, оснований на унікальності ресурсу; 5) функціональний, оснований на неповторності туристичних умов і ресурсів в поєднанні з комплексністю їх використання; 6) еколого-економічний (за споживчою вартістю ресурсу)» [3, с. 251].

Використовуючи їх, можна по-різному класифікувати рекреаційно-туристичні ресурси. Так, з точки зору предметної сутності вони поділяються на природно-рекреаційні, культурно-історичні й інфраструктурні. Діяльнісний підхід дозволяє класифікувати ресурси за соціально-економічною сутністю, вартісними й трудовими ознаками, де складовими будуть:

а) туристичні блага, наявність яких об'єктивна і практично не залежить від людської діяльності. Це природно-рекреаційний потенціал території, представлений сприятливими для відпочинку в будь-яку пору року кліматом, мальовничими краєвидами, іншими природно-географічними умовами;

б) туристичні ресурси, які включають об'єкти, створені людиною працею (пам'ятки історії, культури, архітектури, музеї тощо) та об'єкти, до яких докладається людська праця з метою підтримки їх атрактивних якостей (пляжі, національні парки тощо);

в) туристична інфраструктура, представлена підприємствами розміщення, харчування, транспорту, екскурсійного обслуговування та проведення дозвілля» [4, с. 33].

Комплексне визначення цього важливого в теоретичному й практичному плані поняття подає О. О. Бейдик: «Рекреаційно-туристські ресурси – об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність; сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності та за сучасної і перспективної структури рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостей використовуються для прямого й опосередкованого споживання, надання рекреаційно-туристських і курортно-лікувальних послуг. У структурі рекреаційних ресурсів виділяють дві основні складові: природну та соціально-економічну (природні та історико-культурні ресурси рекреаційної діяльності). Характеристика рекреаційних ресурсів включає дані про якість природних умов, площу (або об'єм), на які ці якості поширюються, тривалість періоду, протягом якого певні якості проявляють свою дію» [1, с. 42]. Використовуючи принципів схеми О. О. Любіцевої та О. О. Бейдика, власний підхід до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів обґрунтовує В. І. Новикова. Вона вважає, що рекреаційні ресурси мають певні особливості, які залежать не стільки від їх походження, скільки від специфічних властивостей, і виокремлює наступні групи [7]:

«1) рекреаційні об'єкти – територіально визначені (точкові або площинні) матеріальні утворення, споглядання або споживання яких здатне задовольнити рекреаційні потреби рекреантів;

2) рекреаційні властивості простору – такі властивості природного або штучного простору, споживання яких рекреантами призводить до рекреаційного ефекту;

3) явища та процеси рекреаційної дії – нематеріальні динамічні утворення, споглядання яких рекреантами призводить до задоволення їх рекреаційних потреб;

4) рекреаційні заклади – підприємства прямої рекреаційної дії, відвідування яких рекреантами призводить до рекреаційного ефекту;

5) рекреаційні заходи – сплановані рекреантами дії, беручи участь в яких рекреанти отримують рекреаційний ефект» [7, с. 133–134].

Не можна не погодитися також із Л. М. Черчик, яка, досліджуючи маркетинг рекреаційних територій як інструмент становлення, розвитку та регулювання ринку рекреаційних ресурсів, дійшла абсолютно обґрунтованого висновку про те, що «у межах регіону... відбувається становлення ринку рекреаційних ресурсів, як середовища, в якому формуються і реалізуються економічно-правові відносини між продавцями (власниками) й покупцями (користувачами) рекреаційних ресурсів щодо їхнього розподілу, використання або передачі прав володіння, розпорядження, користування (залучення в господарський обіг) для забезпечення рекреаційних потреб людей, встановлення ціни, отримання доходу від експлуатації (привласнення результатів використання рекреаційних ресурсів) та реалізації

прав власності», наголошуючи при цьому, що «становлення та розвиток ринку рекреаційних ресурсів повинен здійснюватися з урахуванням екологічних і соціальних пріоритетів» [12, с. 98].

Які б підходи до класифікації рекреаційно-туристичних ресурсів не використовувались, у суспільній географії загальноприйнятим є наступне визначення цього поняття. Рекреаційно-туристичні ресурси – це компонент географічного довкілля, об'єкти антропогенної діяльності, які завдяки таким властивостям, як унікальність, історична або художня цінність, оригінальність, естетична привабливість і лікувально-оздоровлююча значущість можуть бути використані для організації різноманітних видів рекреаційних занять [5, с. 33].

Деякі дослідники, наприклад, Н. В. Фоменко, додатково виокремлюють соціально-економічні рекреаційні ресурси, включаючи до їх складу «матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві» [11, с. 57].

Однак ми вважаємо такий підхід достатньо дискусійним. На нашу думку, він спричинює невиправдане розширення ресурсної бази рекреаційної діяльності, адже матеріально-технічна база, супутня інфраструктура і праця людей це чинники, які дозволяють зробити перебування рекреантів і туристів на певній території комфортним і привабливим, але аж ніяк не ресурс, заради якого вони відвідують ті чи інші місця.

Тому в нашому дослідженні ми поділятимемо рекреаційні ресурси на дві великі групи: природно-рекреаційні та культурно-історичні, окремо розглядаючи соціально-економічні чинники функціонування територіально-рекреаційного комплексу адміністративної області.

До природно-рекреаційних ресурсів відносимо природні та природно-антропогенні геосистеми, природні об'єкти, явища і процеси, які служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення людей. До складу цієї групи ресурсів входять геологічні та орографічні ресурси, водні, мінеральні води та лікувальні грязі (бальнеологічні), флористичні (зокрема лісові), фауністичні ресурси. Не менш важливою складовою є лікувально-оздоровчі та пізнавальні властивості природно-заповідних територій різного виду (національні парки, заказники, парки садово-паркового мистецтва тощо).

Культурно-історичні рекреаційні ресурси – це пам'ятки культури (історії, архітектури, археології, мистецтва, місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, тощо), які мають суспільно-виховне значення, викликають пізнавальний інтерес, здатні задовольнити духовні й культурно-освітні потреби людей, забезпечити можливість змінити довкілля з метою найбільш повного та інформаційно насиченого психофізіологічного відновлення особистості. В рамках цієї ж великої групи ресурсів ми розглядаємо функціонування музеїв і проведення самотніх та оригінальних культурно-мистецьких заходів, які можуть стати предметом спеціальних зацікавлень туристів і рекреантів, а значить сприятимуть ефективному функціонуванню й удосконаленню територіально-рекреаційного комплексу адміністративної області.

Проте варто підкреслити, що наявності рекреаційних ресурсів у межах конкретної адміністративної області самої по собі не достатньо для утворення й функціонування рекреаційної галузі господарства, в тому числі й цілісного рекреаційного комплексу, адже кожен суспільно-географічний комплекс утворюється й розвивається під впливом різних природних та антропогенних чинників.

Вказані чинники, в тому числі й забезпеченість територій різними видами рекреаційних ресурсів, набувають особливого значення для прикордонного адміністративного регіону, адже навіть транзитні пасажери (метою перебування яких на території області не є задоволення рекреаційних потреб) опосередковано сприяють, наприклад, налагодженню ефективної рекреаційно-туристичної інфраструктури. Вони часто є споживачами послуг закладів гостинності (готелі, мотелі, кемпінги тощо), торгівлі, громадського харчування й побутового обслуговування, культурно-розважальних об'єктів. До того ж привабливі рекреаційні ресурси (передусім культурно-історичні: пам'ятки історії, архітектури, культури, місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, музеї, оригінальні культурно-мистецькі заходи: фестивалі, конкурси, концерти тощо, а також природно-рекреаційні: парки, заповідники, заказники, національні парки) можуть стати основою формування зацікавленості, відтак спонукатимуть відвідати область уже конкретно з метою задоволення рекреаційних потреб.

Література

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О. О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Гудима М. Рекреаційні ресурси як складова частина природно-рекреаційного потенціалу України / М. Гудима // Україна та глобальні проблеми: географічний вимір: зб. наук. праць: в 3-х т. – К.–Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – С. 264–267.
3. Любіцева О. О. До питання класифікації туристичних ресурсів / О. О. Любіцева // Наук. вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2003. – № 8. – С. 250–255.
4. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України: навч. посіб. / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – К.: Альтпрес, 2007. – 369 с.: іл., картосхеми.

5. Мальська М. Туристичний бізнес: теорія і практика: навч. посіб. для студ. вnz / М. Мальська, В. Худо. – К.: Центр учбової літ., 2007. – 424 с.
6. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П. О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
7. Новикова В. І. Рекреаційні ресурси: місце в рекреаційній споживчій діяльності, класифікація, проблеми паспортизації та реєстрації / В. І. Новикова // Туристично-краєзнавчі дослідження: зб. наук. ст. – Вип. 7. – К.: Ін-т туризму ФПУ, 2007. – С. 130–136.
8. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посіб. для студ. геогр. ф-тів ун-тів / М. Д. Пістун. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
9. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: навч. посіб. / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
10. Туристский терминологический словарь: справочно-методическое пособие / авт.-сост. И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М.: Сов. спорт, 1999. – 664 с.
11. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посіб. для студ. вnz / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
12. Черчик Л. М. Маркетинг рекреаційних територій як інструмент становлення, розвитку та регулювання ринку рекреаційних ресурсів / Л. М. Черчик // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1. – С. 95–103.
13. Шищенко П. Теоретичні підвалини географії туризму / П. Шищенко, О. Любіцева, В. Бабарицька // Україна та глобальні процеси: географічний вимір: зб. наук. праць: в 3-х т. – К.–Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – С. 342–346.

Аннотация. Р. Р. Мазурец **Рекреационные ресурсы региона как один из основных факторов формирования и развития территориально-рекреационного комплекса пограничной административной области и их классификация.** Приведено и проанализировано классификацию факторов функционирования и развития территориально-рекреационного комплекса региона. Классифицированы рекреационные ресурсы, необходимые для формирования территориально-рекреационного комплекса административной области. Выделено и проанализировано роль пограничного расположения региона как важного фактора развития его территориально-рекреационного комплекса.
Ключевые слова: рекреационные ресурсы, факторы, территориально-рекреационный комплекс, пограничье.

Abstract. R. R. Mazurets **Recreational Resources of the Region as One of the Main Factors Concerning the Formation and Development of the Territorial and Recreational Complex of the Administrative Border Region and Their Classification.** The classification of the territorial and recreational complex functioning and development in the region is offered and studied as well as recreational resources necessary for the formation of clusters of the recreational complex of the administrative area are classified. The author determined and analyzed the significance of the boundary location of the region as an important factor in the development of its territorial and recreational complex.

Keywords: recreational resources, factors, territorial and recreational complex, border-zone.

Поступила в редакцию 08.02.2014 г.